

SAATEKS.

PAAR SAMMUKEST ALLIKATELE, MIS MEILE OLULISED

Risto Järv

<https://doi.org/10.7592/PS/27.jarv>

Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamatu “Paar sammukest” XXVII number “Pühad allikad” on pühendatud kohapärimusele, inimese ja maastiku seost avavale ainesele. Juba paar aastakümnet on mõiste kasutusel paljut hõlmava terminina, mis paelub nii pärimuskandjate kui uurijate tähelepanu. Kohapärimuse aines on määratletud Mari-Ann Rummeli pikemas kirjelduses kui “koha/maastikuelemendi, maa-ala, asula ja/või kohanime keskne, enamasti proosatekstina esitatud folkloor, mille hulka kuuluvad inimese ja paiga suhet väljendavad muistendid, uskumused, kombekirjeldused, ajalooline pärimus, teated, mälestused jm.” (Rummel 2014: 31).

Käesoleva väljaande valmimisprotsess on olnud pikaldane ning sellisena sarja viimastele numbritele sümptomaatiline. 1958. aastal alustanud kirjandusmuuseumi aastaraamat on oma publitseerimisloo jooksul ilmunud nii regulaarselt, ebaregulaarselt kui retrospektiivselt. Põhjaliku ülevaate sellest annab Kanni Labi eessõnas 2012.–2013. aasta väljaandele (Labi 2016: 7). See on seni avaldatud aastaraamatute numbrireas praegusest ülejäämine (XXIX). Sestap – kuigi raamatu alapealkirja aastaarvu 2010 ning ilmumisaasta arvu vahega kaasneb kummaline kaugmineviku kaja-tunne – on tegu tarviliku tühimiku täitmisega.

Muidugi ei näita säherdune pikk settimeine, et aastaraamatu formaat kirjandusmuuseumi uurimuste ja tegevuse kajastajana ei oleks olnud maa-rahvale kogunisti oluline. Ka “Paari sammukese” XXVIII numbri “Transmeedialised siirded” eessõnas on nenditud: “Aastaraamatu visa valmimine (nii järjepidevuse kui tempo mõttes) osutab, et kirjandusmuuseum on oma traditsioonidest kinni hoidev asutus. Tänapäeva kiirelt muutuvas maailmas ei pruugi see alati olla konkurentsieeliseks, kuid lühiajalistest perspektiividest juhindumine ei saagi olla rahvusliku mäluasutuse eesmärk.” (Tüür 2013: 9).

Lisaks kohapärimusele tegeleb käesolev raamat nagu kogu kirjandusmuuseum allikatega teiseski tähenduses – kultuuriloo allikate ning nende avaldamisega. See on asutuse üks tegevussuund, milleta maja ette ei kujuta. Marju Lepajõe (2011: 353–354) on sõnastanud, et humanitaarteadustes pole “midagi olulisemat tekstikriitilistest akadeemilistest allikapublikatsioonidest, sest neile tugineb kogu teadus, kõik interpretatsioonid, nad on proovikivi teadlaste kõikidele oskustele ja teadmistele, lakmus, mis näitab teaduse taset ja puudujääke.” Teadustegevuse punktihierarhias pole see siiski kõrgelt hinnatud. Töö on aeganõudev, eesti folkloristika esindusarja *Monumenta Estoniae antiquae* regilauluseeria “Vana kannel” 13. köide saab valmis alles 133 aastat pärast sarja algust. See pole niisama nii. Lauluread Laiuse kihelkonnast kõlavad: “Kuulge, kuulge, saksad suured,/ andke aega, mo isandad!/ Üles ma ütlen selle paiga,/ tunnistan ma selle tunni,/ kus ma seadelsin sõnuda,/ panin paari palve’aida!”. F. R. Kreutzwaldi kirjapanekus 1844. aastast (ÕES, EK 72, 57 (11); VK XIII: 173) kajastub arusaam, et laul ei sünni töö asemel, vaid koos tööga. Fluktuatsioonid Eesti Kirjandusmuuseumi põhitegevuse rahastuses on alatasa ja aina sundinud suunama tähelepanu veelgi päevakajalisematele küsimustele. Asutuse tegevus on paljutahuline – nime poolest muuseum on tegelikkuses arhiivi, teadusasutuse ja raamatukogu sümbioos. Mitmekesisest ülesannetest pole kõige plaanitu jaoks alati piisavalt aega jagunud, ka sariväljaannete koostajad-toimetajad-autorid on sageli sunnitud olema pigem pisiprojektide saritaotlejaks. Oma osa selles kõiges on ka 21. sajandi teisel kümnendil toimunud struktuursetes ümberkorraldustes nii Eesti teaduses kui Eesti Kirjandusmuuseumis. Viimase praeguseks ilmunud numbriga (XXIX) lootsime mitme mäluasutuse eeskujul jätkata sarja kaheaastaraamatuna ja e-väljaandena, ent siiani on “Paar sammukest” jäänud jätkuta. Nii võib öelda, et paralleelselt väljaande nime hoogsaks lühenemisega on sammumine aeglustunud. Alustati kaheksasõnalise pealkirjaga “Paar sammukest eesti kirjanduse ja rahvaluule uurimise teed”, 1966. aastal kadus vahelt “ja rahvaluule” ning 1996. aastal nii “eesti kirjanduse” kui “uurimise teed”. Olemasolevaid tendentse tulevikku projitseerides paistab peaaegu, et kaduda võivad nii nimi kui sari ise.

Igatahes, olgu tulevik tumedam või heledam – “parem ilja kut mette ilmaskid,” veenab vanasõnavariant Püha kihelkonnast (RKM II 24, 412 (19), teadnud Juuli Liiv, kirja pannud 1948. aastal Ester Liiv). Kõik käesoleva aastaraamatu artiklid on autoritel vormitud 2010.–2012. aastal ja sellisena ka väljaandesse saanud. Nii tõdes kogumiku nime “Pühad allikad” inspireerinud artikli autor Jüri Metssalu oma kaastööd üle vaadates, et tema vaated looduslikele pühapaikadele on vahepealse kümmeaastase

aasta jooksul oluliselt uuenenud ning et välitöödelt-arhiividest on tänaseks teada palju uusi andmeid ja võrdlusmaterjali; siiski sobib toona valminud artikkel tähiseks uurijateel, väljendades hästi selle perioodi vaateid ja pühapaikade uurimisseisu üldiselt. Küll on toimetustöö käigus täiendatud mõne käsitluse kirjandusloendit paari uuema väljaandega.

Aastaraamatut alustab rahvaluulearhiivi kohapärimuse tööruhma juhi Mari-Ann Rembali käsitlus kirikutesse müüritud ehitusohvritest, sh kündja-motiivist, mis toob fookusse ka põhjaeestilised lood põllutöölisi matvatest järvedest/kividest. Autor oletab, et pärimusmotiivides võib olla talletatud kündja kunagine sotsiaalne eristaatus aegadest, mil künnipõllundus oli veel uus elatusviis. Mütoloogilistest kirikuehitajatest kõneleva muistendisüžee regionaalse leviku taga on aga tõenäoliselt kontaktid Skandinaaviaga, mis võivad paiguti ulatuda viikingiaega.

Jüri Metssalu analüüsib Raplamaa (ajaloolise Harjumaa) Juuru kihelkonna pühade allikate pärimust 2009. aastal toimunud välitööde põhjal. Autor arutleb ka Eesti pühade allikate koguarvu ja allikakohtade dateerimise probleemide üle ning käsitleb Juuru kihelkonna kõige tuntuma, Ulmu allika ja seda ümbritseva alaga seotud lugusid. Oma uurimistulemuste põhjal ning välitööde käigus täpsustunud andmeid tervele Eestile projitseerides teeb ta oletuse Eesti pühade allikate koguarvu kohta. Artikli lisas on ära toodud kõigi allikate kohta käivad pärimustekstid.

Mall Hiimäe käsitlus keskendub Pärnumaal asuva Allikukivi koobastiku ja allika kohta käivale pärimusele, näidates, kuidas traditsioonis jääb domineerima nähtavatele maastikukomponentidele toetuv süžee. 1939. aasta muistendikogumise võistlusega talletatud tekste omavahel võrreldes täheldab Hiimäe, et juttude tegevustiku põhiliin on püsitud sama, mis tõestab folklooriteose stabiilsusteooria paikapidavust.

Merili Metsvahi artikkel viib meid kohapärimuse juurest usundiliste muistendite alajärgi, analüüsides rahvaluulearhiivi talletatud libahundilugusid Saaremaalt, kus libahundiusk püsis võrdlemisi kaua. Autor leiab, et kui muu Eesti vastava ainese puhul on esmane sotsiaalsete klasside konflikt, siis Saaremaal on rohkem esil sugudevahelise konflikti teema.

Aastaraamatu uurimuste osa lõpetab artikkel kohapärimuse kasutamisest Lahemaa giidide repertuaaris. Melika Kindel teeb pikema teoreetilise sissevaate teemasse ning käsitleb kultuuripärandi objektide väärtustamist ja neile antud tähenduste teisenemist ajas. Autor tõdeb, et kohapärimust vahendavat giidi võiks võrrelda tänapäevase rahvajutustajaga.

~ ~ ~

Hoolega otsides võib siinse väljaande viibimises leida ka head. Ajaline vahe võimaldab heita pilgu aastaraamatu tiitli-aastale 2010 tavalisest kaugevalt ning seega on paremini näha kirjandusmuuseumis siis sündinu olulisus tänases päevas. Riigi Infosüsteemide Amet rahuldab taotluse selleks hetkeks suurima koguse me haruldaste raamatute ja käsikirjade ennistamiseks, digiteerimiseks ning kättesaadavaks tegemiseks. Siit sai alguse kirjandusmuuseumi infosüsteem ning failirepositorioorium Kivike, mille kaudu pääseb tänapäeval üha enam meie arhiivide ainesele ligi kohapeale tulemata. Alustati rekonstrueerimisprojektiga, mis tõi kaks aastat hiljem majale tänapäevaste fondihoidlate ja digikeskuse ruumidega juurdeehituse ning kasutusse hulga vanu väärikaid tööruume. Arhiivraamatukogu juhtimisel koostati ELNET Konsortsiumi raamatukogude digiteerimise töörühmas rariitsete ja kultuuriväärtust omavate trükiste koondnimestik "Eesti trükise Punane Raamat II (1851–1917)". Eesti Kultuuriloolises Arhiivis, Eesti Rahvaluule Arhiivis, etnomusikoloogia osakonnas ja folkloristika osakonnas jätkus kokku viie sihtfinantseeritava uurimisteema täitmine. Valmistati ette materjalid teadus- ja arendustegevuse evalveerimiseks, mille tulemusena hindas rahvusvaheline ekspertkomisjon asutuse teadustööd positiivselt. Osaleti esimest korda üle-eestilisel Muuseumiööl, mis 2010. aastal kandis pealkirja "Öös on lugusid", selle programmi lõpetav Lilla Daami tutvustustuur jäi maikuiste Muuseumiööde (ja hiljem septembrikuiste Teadlaste Ööde) püsivaks publikumagnetiks. ERA alustas igapäevase arhiivipalade avaldamisega sotsiaalmeedias – ERAteradega. Folkloristika osakonna ning rahvaluulearhiivi ühisel kogumisvõistlusel talletati lasteaiapärimust. Aasta jooksul ilmus kirjandusmuuseumi töötajatelt kokku 373 publikatsiooni, nendest veerand eelretsenseeritud ajakirjades. Käesoleva aastaraamatu lõpetab 2010. aastal Eesti Kirjandusmuuseumilt ilmunud väljaannete loend: 52 nummerdatud üksust teeb iga nädala kohta ühe raamatu, ajakirja või e-raamatu.

Kirjandusmuuseumi kolmele arhiivile jätkus aasta tavakohaselt projektipõhiselt, kogu maja arhiivitööks saadi teaduskollektsioonide meetmest kokku arvestuslikult 7,75 pearahakohta – ehk arhiivide püsivajadused olid kaetud kaunis kesisel määral. Veelgi valusama ootamatusena mõjutas 2010. aastal maja kõiki osakondi asjaolu, et majanduskriisi tingimustes tuli üle-eestiliste kärbeta käigus vähendada juba käimasoleva aasta eelarvet. Kirjandusmuuseumi töötajad otsustasid võtta palgata puhkust, et ei tuleks koondamisi, vaid säiliks asutuse toimimiseks tarvilik allikakogusid ning nendega seotud tegevusi süvitsi tundev kogukond.

~ ~ ~

Vanasõna “Veikesed allikad teevad suured jõed” on kirja pannud 1903. aastal Miina Russmann Narvast (H III 30, 27 (24)), küll vaid tüübi ainukese variandina. Kuigi rahvaluuleuurijad pole kõiki tema kuut saadetist hinnanud ühtviisi rahvaehedaks (EV4: 452), siis see konkreetne vanasõnavariant – ja kogu tüüp – on loetud siiski traditsiooniliseks. Mõnikord avabki alles uurija töö talletatud pala konteksti ning teinekord tähendusegi. Eesti Kirjandusmuuseumi kõige olulisemaks väärtuseks on siia majja talletatud allikad, mille hoidmine, uurimine ja avaldamine ei tohiks takerduda teaduspoliitiliste keerdkäikude kiuste. Kirjandusmuuseumi 50. sünnipäevaks on toonane direktor Peeter Olesk oma artiklis “Allikate tulevik” kirjeldanud “painavat närvituiget, mida on tundnud töötajad olukorras, kus Kirjandusmuuseum on olnud üsna oma moodustamisest peale kogu aeg ametlikult ebasoovitav — ja samal ajal ei tohi tema inimesed sellega leppida! —, ning mida ei võta ära ka välise korraldustöö tuim rutiin.” (Olesk 1990: 746). See pikem sissevaade tundub paljus aktuaalne ikka ja jälle, nii nagu aastal 2010 asutuse 70. tähtpäeval, nii ka kirjandusmuuseumi 80. sünnipäeva-aasta künnisel. Siinsed allikad on kokku kogutud üle kogu Eesti eri aegadel ning need sisaldavad hindamatut teavet meie kultuurilise omapära ja päritolu kohta. Avalikkus vajab ja ootab nii teadusartikleid kui kommenteeritud rahvaraamatuid, nii allikapublikatsioone kui ilmaavavaid interpretatsioone, nii kasutajate nõustamist kui harimist. Lootkem koos, et need allikad leiavad hoolitsemist ka edaspidi.

ARHIIVIALLIKAD

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivis:

H – Jakob Hurda rahvaluulekogu

RKM – Riikliku Kirjandusmuuseumi rahvaluulekogu

ÕES – Õpetatud Eesti Seltsi rahvaluulekogu

KIRJANDUS

EV4 = *Eesti vanasõnad IV. Lisad (Monumenta Estoniae antiquae III. Proverbia Estonica IV)*. Koost. L. Briedis, A. Hussar, A. Krikmann, V. Pino, E. Ravis, I. Sarv ja R. Saukas, toim. A. Krikmann ja I. Sarv. Eesti NSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nimeline Kirjandusmuuseum. Tallinn: Eesti Raamat, 1988.

- Labi, Kanni 2016. Saateks. Paar sammukest transmeedialiste siirete uurimise teel. – *Transmeedialised siirded. Paar sammukest XXIX. Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat 2012–2013*. Koost. ja toim. Kanni Labi. Tartu: EKM Teaduskirjastus, lk 7–13. <https://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/araamat/2013/aastaraamat.pdf>
- Lepajõe, Marju 2011. Faehlmanni “Teoseid” toimetamas. – *Roomlaste taltsutamine. (Eesti mõttelugu 102)*. Toim. Siiri Ombler. Tartu: Ilmamaa, lk 350–356.
- Olesk, Peeter 1990. Allikate tulevik. Kirjandusmuuseum 50. – *Keel ja Kirjandus*, nr 12, lk 746–750.
- Rommel, Mari-Ann 2014. Kohapärimuse mõiste, uurimislugu ja tunnusjooned. – *Muistis, koht ja pärimus II. Pärimus ja paigad. (Muinasaja teadus 26:2)*. Koost. ja toim. Heiki Valk. Tartu: Tartu Ülikool, Ajaloo ja arheoloogia instituut, lk 13–63.
- [Tüür, Kadri] 2013. Eessõna. – *Paar sammukest XXVIII. Eesti Kirjandusmuuseumi aastaraamat 2011*. Toim. Kadri Tüür, kaastoim. Kanni Labi, Merike Kiipus. Tartu: EKM Teaduskirjastus, lk 7–9. <https://www.folklore.ee/rl/pubte/ee/araamat/2011/kogu.pdf>
- VK XIII = *Vana kannel XIII. Laiuse regilaulud. (Monumenta Estoniae antiquae I. Estonum Carmina Popularia XIII)*. Koost. Kristi Salve, Liina Saarlo, Janika Oras, toim. Kanni Labi. Tartu: EKM Teaduskirjastus, 2019.

Järeilmärkus raamatu trükiversioonile *anno* 2022.

Kui kaua küpsenud aastaraamat sai 2019. aastal viimaks veebiväljaandeks, oli publitseerimisponnistuse ajasihi ajendiks detsembris korraldatav Kreutzwaldi päevade 63. konverents, üldteemaga “Kogudepõhine teadus” (vt <https://www.folklore.ee/era/pub/Kreutzw2019.pdf>). Selle ürituse eesmärk oli esile tõsta arhiivikogude põhjal tehtavat teadustööd ja näidata, et teadlase töö arvestatav väljund ei saa olla ainult võõrkeelsed eelretsenseeritud publikatsioonid ning et arhiivide ja teadlaste töö on omavahel seotud. Elektroonilise publitseerimise paindlikkus võimaldas aastaraamatut ilmutada jaokaupa ning nii saab algusest peale plaanis olnud paberväljaanne omakorda teoks alles kolm aastat hiljem. Ent nagu tuna, nii ka täna oleme taas kui teekäänul, kus teadlaste ja arhivaaride integreeritus kirjandusmuuseumi tulevikus on mõnevõrra ebaselge. Ikka tuleb selgitada ning põhjendada ka seda, miks ja kuidas materjalid jõuavad arhiivi ning sealt läbianalüüsituna teaduskirjutiste, andmebaaside ja allikapublikatsioonide kaudu uuesti tagasi avalikkuseni just arhiivi- ja teadustöö olemuslikus sümbioosis. Samuti – kuigi e-üllitiste ning avatud ligipääsu teemad on esmatähtsad, on oluline ka Eesti Kirjandusmuuseumi trükiste jätkumine. Kinnitagu seda käesolev aastaraamatu väljaanne, mida saab tõesti taas ka käes hoida.

toomapäeval 2022